

Yayına Geliş Tarihi: 27.02.2025
Yayına Kabul Tarihi: 30.04.2025
Online Yayın Tarihi: 30.04.2025

Meriç Uluslararası Sosyal ve Stratejik
Araştırmalar Dergisi
Cilt:9, Sayı:1, Yıl:2025, Sayfa: 55-67
ISSN: 2587-2206

ARAŞTIRMA MAKALESİ/RESEARCH ARTICLE

SULTAN II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ İSLAM BİRLİĞİ POLİTİKALARI HAKKINDA BİR DEĞERLENDİRME

BÜŞRA KARATAŞER ¹

Özet

Sultan II. Abdülhamid (1876-1909), Osmanlı Devleti'nin en çalkantılı dönemlerinden birinde tahta çıkmıştır. 19. yüzyıl siyasi, ekonomik, sosyal alanlarda ciddi sıkıntıların olduğu bir dönemdir. Bu dönemde ekonomik, siyasi, ulaşım alanında çeşitli reform ve stratejilerle refah seviyesi artırılmaya çalışılmıştır. Bu dönemin en önemli dış ve iç politikalarından biri, Panislamizm ya da İslam Birliği politikasıdır. Bu politika, İslam dünyasının liderliğini Osmanlı Devleti'ne kazandırmak ve özellikle Müslüman toplulukları bir arada tutarak devleti güçlendirmek amacı taşımıştır. Bu çalışmada Sultan II. Abdülhamid dönemi İslam Birliği politikası için yapılan reformlar, politikalar incelenerek Osmanlı Devletini nasıl güçlendirdiği incelenecektir. İslam Birliği Politikaları için uygulama araçlarının Osmanlı Devleti üzerinde nasıl bir etki bıraktığının incelenmesi sebebiyle önemlidir. Müslüman toplumların İslam Birliği politikaları konusunda yaklaşımları incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: II. Abdülhamid, Reform, İslam Birliği.

¹ Doç.Dr.Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, E- mail:bkarataser@nku.edu.tr. ORCID ID:0000-0002-3208-657X

Atıf/Citation: Karataşer B., (2025),, Sultan II. Abdülhamid Dönemi İslam Birliği Politikaları Hakkında Bir Değerlendirme. *Meriç Uluslararası Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 9(1), 55-67.

ISLAMIC UNITY POLICIES OF SULTAN ABDÜLHAMİD II AN EVALUATION ABOUT

Abstract

Sultan II. Abdulhamid (1876-1909) ascended to the throne during one of the most turbulent periods of the Ottoman Empire. The 19th century was a period of serious problems in political, economic and social areas. During this period, efforts were made to increase the level of welfare with various reforms and strategies in the economic, political and transportation fields. One of the most important foreign and domestic policies of this period is the policy of Pan-Islamism or Islamic Union. This policy aimed to bring the leadership of the Islamic world to the Ottoman Empire and to strengthen the state, especially by keeping the Muslim communities together. In this study, Sultan II. Reforms and policies for the Islamic Union policy during the Abdulhamid period will be examined. The effects of the implementation tools for the Islamic Union Policies on the Ottoman Empire and the approaches of Muslim societies towards the Islamic Union policies will be examined.

Keywords: Abdulhamid II, Reform, Islamic Union

GİRİŞ

II. Abdülhamid dönemi Osmanlı tarihinin eğitim, sanayi hamlelerinin yapıldığı önemli dönemlerinden biridir. Bu dönemin sosyal yapısına bakıldığında, Anadolu nüfusunun 1878-1883 dönemi içinde önemli gelişmeler yaşanmıştır. Osmanlı-Rus Savaşı'nın öncesinde Anadolu nüfusunun 12.500.000 olduğu tahmin ediliyordu ancak savaş sonrası 11.436.000'ye düşmüştü. 1881-1893 arasında Osmanlı Devleti'nin nüfusu 17.388.604 olduğu tahmin ediliyor. 1884 rakamlarına göre ülke nüfusu 28,9 milyon Anadolu nüfusu ise 11,8 milyon tahmin ediliyordu (Tabakoğlu, 2011).

20. yüzyıl başlarında nüfusun arttığı görülmektedir. 1885'te 17.375.225; 1906'da 20.897.617; 1914'te 18.520.019'dır (Behar, 1996). Bugünkü Türkiye sınırları içinde kalan bölgenin nüfusu Birinci Dünya Savaşı öncesinde 15-16 milyona yükselmişti. Hatay hariç bu nüfus 1884'te 12.587.000, 1910'da 15.371.000, 1913'te 15.821.000 1923'te 13.093.000 olmalıdır (Behar, 1996).

17. yüzyılın sonu ve 18. yüzyılın başında Osmanlı Devleti'nin batı önünde geri çekilmeye başladığı yıllarda başlamıştır. Özellikle Osmanlı- Rus Savaşından sonra göç artmıştır. 1876-1895 arasında 1.150.015 ve 1912-1927 arasında 431.062 göçmen geldiği tahmin edilmektedir. Başkent İstanbul'un nüfusu 1844'te 381.654 iken 1856 yılında 430.174 iken 547.437 olmuştur.

Osmanlı Devleti'nde Müslüman nüfus 19. Yüzyılın sonuna kadar %60'ını teşkil ediyordu. Ancak yaşanan göçler 1897 yılında Müslüman nüfus oranını %74'e çıkarmıştır.

II. Abdülhamid 1876 yılında tahta çıktıktan bir süre sonra Kanun-ı Esasi kabul edildi ve Meşrutiyet ilan edilmiştir. II. Abdülhamid'in saltanatının ilk yıllarında karşılaştığı en önemli problem Balkanlar'da başlayan Bulgar, Sırp ve Karadağ isyanlarıdır. Aynı yıl bastırılrsa da bu isyanlar Osman-Rus Savaşına sebep olmuştur (Uçarol, 1985).

Osmanlı Devleti ,1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı Savaşında yenilgiye uğramış 31 Ocak 1878 de Edirne Mütarakesi 3 Mart 1878'de Ayastefanos Antlaşmasını imzalamak zorunda kalmıştır. Antlaşma Avrupalı devletlerin çıkarlarına uymadığı için uygulanması ve 1878 yılında Berlin Antlaşması imzalanarak Osmanlı Devleti'nin sınırları daralmış oldu Savaş sonrası Osmanlı Devleti 287.510 kilometrekaredir(Akar,1998).

1889-1890 mali yılı içinde yaşan en önemli olay Ermeni meselesidir. Bu sorun ilk defa Berlin Antlaşmasının Doğu Anadolu'da ıslahat yapılması ile ilgili hususlar ilk kez ortaya çıkmıştı. Balkan Devletlerinin bağımsızlıklarını elde ederek topraklarını genişletmişlerdir.1890 yılında başlayan silahlı isyandan sonra bölgede sorunlar artarak devam etti. Doğu Anadolu'daki aşiretlerden oluşan Hamidiye Süvari Alayları kuruldu. Ermeniler 1894 yılında Bitlis'te Kürtlerin kendilerine ait bazı hayvanları kaçırdığını öne sürerek isyan çıkardılar(Sertoğlu,1966).

1901-1902 mali yılı içerisinde yaşanan en önemli sorun 1876 yılında düzenlenen İstanbul Konferansında gündeme gelen Makedonya sorunudur. Bulgaristan ve Yunanistan'ın burayı sınırlarına dahil etmek için bölgede yaşananları isyana teşvik etmeleri sorunu ağırlaştırmıştı.

1. SULTAN II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ SİYASİ DURUM

Sultan Abdülaziz'in ölümüne ve Sultan Murat'ın iki aylık kısa saltanatı sonrası II. Abdülhamid Osmanlı saltanatına geçti. II. Abdülhamid Osmanlı tarihin siyasi, iktisadi ve sosyal açıdan en sıkıntılı döneminde tahta geçmişti. Etnik azınlık grupların bağımsızlık mücadeleleri, Avrupalı devletlerin Osmanlı İmparatorluğunu parçalama mücadeleleri vardı. Avrupalı devletler birbirleri arasında mücadele ederken dünyada zayıf gördükleri devletleri de Doğu Sorunu ortaya çıkardılar. İslam dininin ülke modernleşmesine engel olduğu yönünde anti İslamcı propaganda başlattılar (Lee,1999).

II. Abdülhamid döneminde gerçekleştirilmek istenen Pan-İslamist politikayı açıklayabilmek için II. Abdülhamid dönemi öncesi politikalar, dönemin siyasi koşullarını incelemek gerekir. 1880'lerin başında Osmanlı İmparatorluğu siyasi açıdan bir çıkmaz içerisindeydi. Bir taraftan Rusya tehlikesi bertaraf edilirken askeri güç üstünlüğüne ihtiyaç vardı. Bunun için ciddi finansmana ihtiyaç vardı. Bu ciddi finansman toprak ve vergi sisteminin değişikliği ile sağlanabilirdi. Ayanların sahip olduğu yetkiye hükümete bırakma niyetinde değillerdi. 19. yüzyılın Osmanlı Devleti'ni zorlayan iki büyük tehdit Rusya askeri tehdidi ve gayrimüslim milliyetçiliği idi. Rusya, seferberlikte milyona yakın insan çıkarabiliyor ve Edirne'ye kadar gelebiliyordu. Osmanlı Devleti Yeniçeriliğin kaldırılmasından sonra mücadele edebilmesi mümkün değildi(Çetinsaya,1999).

Osmanlı Devleti bu durumda yapabileceği en önemli şey diplomasi yoluyla sorunları çözmeye çalışmaktı. Rusya karşısında İngiltere ve Fransa'ya dayanan bir politika izlendi. Fuad Paşanın sözleriyle "Düşman devletlere karşı dışardan dost ve müttefik aramamız gerekir" . Bu diplomasinin sonuçları Kırım Harbinde alınmıştı. İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne destekleri ve yardımları önemliydi (Akarlı,1978).

Osmanlı Devletin iktisadi ve siyasi problemlerinin yanında iç tehditlerle de mücadele ediyordu. 19. yüzyıl başlarında ülke nüfusunun yaklaşık %40 'lık bölümün gayrimüslim unsurlardan oluşmasıydı bu nüfus her türlü dış etkiye açıktı. Tanzimatçılar bu durumun farkındaydı. Tanzimat Fermanı sonrası bütün siyasal başarı %40'ı memnun etmek ve imparatorluktan kopmamalarını sağlamak için ikna etmek gerekiyordu(Erhan,1999).

Tanzimat sonrası çıkabilecek ayaklanmaları önlemek için birçok reform ve politikalar uygulanmıştır. Bunların önemli bir bölümü Balkanlar başta olmak üzere Osmanlı Devleti'nin genelinde yapılmıştır.

II. Abdülhamid dönemi, Osmanlı ekonomisinin dış borç yükü ve iç gelir-gider dengesizlikleriyle mücadele ettiği bir dönemdir. Bu nedenle Abdülhamid hem mevcut mali krizi yönetmek hem de ekonomik büyümeyi destekleyecek reformlar yapmak zorunda kalmıştır. Bu çabalar, tarım, sanayi, altyapı ve mali yönetim alanlarında yoğunlaşmıştır.

2.EKONOMİK ALANDA YAPILAN REFORMLAR

Osmanlı ekonomisi ve maliyesi büyük ölçüde tarım ve hayvancılığa dayandığı için bütçelerde aşar ve ağnam resimleri en kabarık kalemleri oluşturuyordu.19. yüzyılda konar-göçerlerin iskanıyla yeni vergi kaynakları ortaya çıkmıştı. Çukurova, Ege, Orta Anadolu’da bazı topraklar bu sayede tarıma açılmıştı. Toprağa göre emek açığı bulunuyordu. Zirai bürokrasi oluşturulmaya başlanmış üretim artışı ,çeşitlendirme, dış talebi olan zirai ürün teşviki ve ziraatın modernleştirilmesi için yapısal tedbirler alınmıştı. Karayolu yapımı ve nehir ulaşımı, köylüye kredi dağıtımı, vergi yükünün düşürülmesi için çeşitli programlar hazırlandı(Tabakoğlu, 2010).

II. Abdülhamid döneminde Osmanlı tarımının önemli bir gelişme göstermesinin en önemli sebeplerinden biri de demiryollarının taşımacılık maliyet ve süresini azaltmış olmasıdır. Yurt dışından gelecek tarım aletlerine gümrük muafiyeti tanınması ve modern tarım aletleriyle tarım yapılması üretime olumlu etki yapmıştı(Shaw,1977). Tarımı geliştirmek amacıyla yeni Halkalı Ziraat Mektebi okullar kurularak modern ziraat teknikleri öğretilmiştir.

Tarım, Osmanlı ekonomisinin en önemli sektörlerinden biriydi. II. Abdülhamid, çiftçilerin üretim kapasitesini artırmak için yeni politikalar geliştirmiştir. 1888 yılında kurulan Ziraat Bankası, çiftçilere düşük faizli krediler sağlayarak onların üretim maliyetlerini düşürmeyi amaçlamıştır (Pamuk, 1987). Ayrıca, tarım arazilerinin verimliliğini artırmak için modern tarım yöntemleri ve makineler kullanılmaya başlanmıştır (Quataert, 2005).

Bu dönemde tarım ürünleri ihracatı da teşvik edilmiştir. Özellikle tütün, pamuk ve tahıl gibi ürünler, dış piyasalarda Osmanlı’nın önemli gelir kaynakları arasında yer almıştır. Reji İdaresi aracılığıyla tütün ticareti düzenlenmiş ve gelirler artırılmıştır. Ancak bu durum, yerli üreticilerin kazançlarını sınırladığı için halk arasında hoşnutsuzluğa neden olmuştur (Kasaba, 1988).

II. Abdülhamid döneminde sanayileşme alanında da çeşitli reformlar yapılmıştır. II. Abdülhamid dönemi öncesinde başlatılan sanayileşme adımları bu dönemde de devam ettirilmiştir. Dokuma, deri, cam ve gıda sanayilerinde çeşitli fabrikalar kurulmuştur(Hanioğlu,2008:250). Sanayileşme çabalarına rağmen, Osmanlı ekonomisi büyük ölçüde dış ticaret ve tarıma dayalı kalmıştır. Yerli sanayi, Batılı ürünlerin rekabeti karşısında zayıf kalmış, bu da Osmanlı pazarlarının dışa bağımlılığını artırmıştır (Zürcher, 2004).

3. ULAŞIM VE ALT YAPI YATIRIMLARI

II. Abdülhamid dönemi büyük ulaşım projelerinin yapıldığı bir dönemdir. Özellikle demiryolu inşası, ekonomik kalkınma ve devletin merkezi otoritesini güçlendirmek amacı ile önemli bir araç olarak kullanılmıştır. Anadolu- Bağdat Demiryolu ve Hicaz Demiryolu projeleri iç ticareti geliştirerek uzak bölgelerle merkez arasında bağlantının güçlenmesini sağlamıştır(Quataert,2005).

Hicaz Demiryolu, 1 Eylül 1900’de Şam’dan başlayarak Mekke ve Medine’ye kadar uzanacak şekilde inşa edilmeye başlanmış ve 1 Eylül 1908’de tamamlanmıştır. Sultan II. Abdülhamid, bu projeyi Hac yolculuğunu kolaylaştırmak ve güvenli hale getirmek amacıyla başlatmıştır. Geleneksel olarak 40-50 gün süren hac yolculuğu, demiryolu sayesinde 4-5 güne inmiş, bu da hac ibadetini olan erişimi büyük ölçüde artırmıştır (Duman, 2020).

II. Abdülhamid döneminde inşa edilen Hicaz Demiryolu, İslam dünyasının birliği ve dayanışması açısından eşsiz bir örnek oluşturmıştır. Dini, stratejik ve sosyal etkileriyle Osmanlı Devleti’nin İslam dünyasındaki liderliğini pekiştiren bu proje, aynı zamanda Hac ibadetini kolaylaştırarak manevi bir hizmet sunmuştur. İslam Birliği politikasının en somut yansımalarından biri olarak değerlendirilen Hicaz Demiryolu, II. Abdülhamid’in halifelik politikalarını destekleyen ve Osmanlı’nın prestijini artıran bir araç olmuştur(Kara,2019).

II. Abdülhamid, İslam Birliği politikası hususunda eğitim, tarım ve ekonomik alanda çeşitli reformlar yapmıştır. Modern okulların açılmasıyla birlikte eğitim sistemi değişmiştir bu okullarda verilen eğitim modern eğitimin yan ısıra İslam Eğitimi verilerek toplum cehaletten kurtarılmaya çalışılmıştır (Uzunçarşılı,1988).

4. İSLAM BİRLİĞİ POLİTİKASININ TEMELLERİ VE ARKA PLANI

Osmanlı Padişahları, devletin kuruluşundan itibaren Anadolu başta olmak üzere Müslüman Türk Beyliklerinin birliği ve Müslüman ülke birliği için mücadele edilmiştir. Kanuni Sultan Süleyman döneminden itibaren İttihadı İslam olarak bu olgu bilinmektedir. 19. yüzyıldan itibaren İslam Birliği ve 1870’lerden itibaren özellikle Panislamizm olarak adlandırılmıştır. Pan-İslamist olarak adlandırılan bu süreç 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti’nin içinde bulunduğu durum ve devletler arası siyasi dengelerin değişmesi sonucunda sanayi inkılabı sonrasında batı sömürgeciliği

karşısında Müslüman kültür ve kimliği korumak için İslam Birliği fikrinin yaygınlaştığı görülmektedir.

19. yüzyıl boyunca İngiltere, Fransa ve Rusya gibi büyük güçler, İslam dünyasını sömürgeleştirmişti. Hindistan'da İngiltere, Kuzey Afrika'da Fransa ve Orta Asya'da Rusya etkisi giderek artıyordu. Bu durum, İslam toplumları arasında Osmanlı'nın dini ve siyasi liderlik arayışına zemin hazırladı (Karpat, 1985). II. Abdülhamid, bu durumu bir fırsat olarak değerlendirip halifelik unvanını ön plana çıkararak tüm Müslümanları birleştirme stratejisini benimsemiştir.

Milliyetçilik Hareketleri, Balkanlar ve diğer bölgelerdeki gayrimüslim toplulukların milliyetçilik hareketleri, Osmanlı'nın parçalanma sürecini hızlandırıyordu. II. Abdülhamid, İslam Birliği fikriyle Müslüman tebaayı Osmanlı'ya daha sıkı bağlamayı hedefledi (Hanioğlu, 2008).

1856 Paris Antlaşması sonrasında Osmanlı'nın Avrupa'daki saygınlığı azalmıştı. Batı'ya karşı bir denge unsuru olarak Müslümanların desteği önem kazandı (Shaw & Shaw, 1977).

4.1 II. Abdülhamid'in İslam Birliği Politikasını Uygulama Araçları

4.1.1 Halifelik Unvanının Kullanımı

Halifelik, Osmanlı padişahlarının yüzyıllardır taşıdığı ve kullandığı bir unvan olmasına rağmen ancak II. Abdülhamid döneminde bu unvan, hem iç hem de dış politika aracı olarak kullanılmıştır (Deringil, 1998). Halifelik, sadece Osmanlı Müslümanlarına değil, tüm dünya Müslümanlarına hitap eden bir otorite haline getirilmiştir. II. Abdülhamid, Osmanlı Devleti'nin siyasi, ekonomik ve askeri zorluklarla karşılaştığı bir dönemde halifelik makamını etkin bir şekilde kullanarak İslam birliği politikasını hayata geçirmiştir. Halifelik, bu dönemde sadece dini bir unvan olmanın ötesinde, Osmanlı Devleti'nin hem içerideki Müslüman nüfusu birleştirmek hem de sömürge altındaki Müslümanları etkilemek amacıyla kullandığı önemli bir siyasi araç haline gelmiştir (Deringil, 1998).

Pan-İslamizm, II. Abdülhamid dış ve iç siyasetinde merkezi bir rol oynamıştır. Bu politika, Osmanlı halifesinin Müslümanlar üzerindeki otoritesini pekiştirmek için kullanılmıştır. II. Abdülhamid, halifeliği, Müslümanları Osmanlı'nın liderliği altında birleştirmek ve Avrupa

emperyalizmine karşı koymak için birleştirici bir güç olarak görmüştür (Esposito, 1998).

Bu dönemde halifelik unvanı, Osmanlı Devleti'nin bir nevi diplomasi aracı haline gelmiştir. Özellikle İngiltere, Rusya ve Fransa'nın sömürge altındaki Müslüman halklar üzerindeki kontrolünü zorlaştırmak amacıyla, bu ülkelerdeki Müslüman topluluklara yönelik mesajlar ve dini çağrılar yapılmıştır. II. Abdülhamid, özellikle Hindistan, Mısır ve Orta Asya'daki Müslüman topluluklara yönelik yaptığı propagandalarla, bu bölgelerde Osmanlı halifesine bağlılık duygusunu güçlendirmeye çalışmıştır (Kösebalaban, 2011).

Halifelik makamının dini otoritesi, özellikle Arap vilayetlerinde ve Hicaz bölgesinde daha belirgin hale getirilmiştir. Abdülhamid, Hicaz Demiryolu gibi projelerle hem dini bağları güçlendirmiş hem de İslam dünyasında halifeliğin merkezi bir liderlik makamı olduğunu göstermiştir (Karpas, 2001). Bu proje, sadece Osmanlı'nın iç yönetiminde değil, aynı zamanda dış dünyadaki Müslümanlarla kurduğu bağda da etkili bir araç olmuştur.

Halifelik politikasının bir diğer önemli boyutu da diplomatik faaliyetlerle ilgilidir. Abdülhamid Çin'e kadar tüm dünya Müslümanları üzerinde egemenliği ilan ederek dış ilişkileri olumlu yönde etkilemiştir (Georgeon,1999)

4.1.2 Eğitim ve Kültür Politikaları

II. Abdülhamid, eğitimi İslam Birliği fikrini yaymak için önemli bir araç olarak gördü. Medreseler ve Modern Okullar, İslam dünyasının farklı bölgelerinde medreseler açıldı. İstanbul'a gelen yabancı Müslüman öğrenciler, burada hem dini hem de modern eğitim alarak Osmanlı ideallerini ülkelerine taşıdı (Zürcher, 2004). Osmanlı matbaalarında basılan Kuran-ı Kerim'ler ve dini kitaplar, özellikle sömürge altındaki Müslümanlara gönderildi. Bu hem dini bağları hem de Osmanlı'nın liderliğini pekiştirme amacını taşıyordu (Çakır, 1998). Abdülhamid, eğitim kurumları ve basın yayın organları aracılığıyla halifelik unvanını ön plana çıkarmıştır. Medreseler ve yeni açılan modern okullar, Pan-İslamizm ideolojisini yaymak için kullanılmıştır. Aynı zamanda gazete ve dergilerde halifeliğin önemi sürekli vurgulanmıştır (Selim, 2001). Bunun bir sonucu olarak, Osmanlı tebaası dışındaki Müslüman topluluklar arasında da Osmanlı halifesine olan bağlılık artmıştır. Abdülhamid, eğitim kurumları ve basın yayın organları aracılığıyla halifelik unvanını ön plana çıkarmıştır. Medreseler ve yeni açılan

modern okullar, Pan-İslamizm ideolojisini yaymak için kullanılmıştır. Aynı zamanda gazete ve dergilerde halifeliğin önemi sürekli vurgulanmıştır (Selim, 2001). Bunun bir sonucu olarak, Osmanlı tebaası dışındaki Müslüman topluluklar arasında da Osmanlı halifesine olan bağlılık artmıştır.

4.1.3 Hicaz Demiryolu Projesi (1900-1908)

Hicaz Demiryolu, II. Abdülhamid'in İslam Birliği politikasının sembolik projelerinden biri olarak öne çıkmıştır Hicaz Demiryolu projesiyle birlikte ,Mekke ve Medine'ye ulaşımı kolaylaşmış, Osmanlı'nın kutsal topraklar üzerinde kontrolü güçlenmesi sağlanmış oldu. Ayrıca Müslümanlar arasında dayanışma arttı. Hicaz Demiryolu, İslam dünyasının farklı coğrafyalarındaki Müslümanlar arasında iletişim ve etkileşimi artırmış, bu da kültürel ve dini bağların güçlenmesine katkıda bulunmuştur. Ayrıca, demiryolu hattı boyunca kurulan istasyonlar ve yerleşim yerleri, bölgenin ekonomik ve sosyal yapısında olumlu değişiklikler yaratmıştır (Kara, 2019). Demiryolu, tüm dünya Müslümanlarının bağışlarıyla finanse edilmiştir. Bu, Osmanlı'nın İslam dünyasında birleştirici bir güç olarak algılanmasını sağlamıştır (McCarthy, 1995).

Hicaz demiryolu sadece ulaşımın gelişmesi açısından değil İslam Birliğinin sağlanmasına ciddi katkılar sunmuş bir projedir. II. Abdülhamid, İslam Birliği politikasını, Osmanlı'nın İslam dünyasındaki liderliğini pekiştirmek için kullanmıştır. Hicaz Demiryolu, bu politikanın somut bir göstergesi olarak dünya genelindeki Müslümanlardan destek görmüştür. Hindistan, Mısır, Rusya ve Kuzey Afrika gibi bölgelerden bağışlar toplanmış, proje bir "ümme dayanışması" olarak sunulmuştur (Ergin, 2018). Bu durum, Hicaz Demiryolu'nun İslam dünyasında manevi bir bağ kurduğunu ve II. Abdülhamid'in halifelik makamını güçlendirdiğini göstermektedir.

Demiryolu, sadece dini amaçla değil aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin stratejik çıkarlarını korumak amacıyla inşa edilmiştir. Hicaz bölgesinde Osmanlı otoritesini güçlendiren demiryolu, askeri birliklerin hızlı bir şekilde taşınmasını sağlamış ve özellikle isyanlara karşı etkin bir kontrol mekanizması oluşturmuştur. Ayrıca, İngilizlerin Süveyş Kanalı üzerindeki hâkimiyetine karşı Osmanlı'nın bölgede alternatif bir ulaşım ağı geliştirmesi açısından da önemli bir rol oynamıştır (Aydın, 2015).

4.1.4 Basın ve Yayın Faaliyetleri

1876-1908 yılları arası basın tarihi açısından son derece önemlidir. Basın sektörü halk ve hükümet gözünde öneminin arttığı bir dönem olmuştur. Bu dönem birçok gazete yayın yapan halkın düşüncelerinde meydana gelen değişimleri ve olan olayları anlatmıştır. Bu dönemde Tercüman-ı Hakikat, Sabah, Basiret, İkdam gazeteleri yurt içinde çıkartılan gazetelerdi(Akto,2017). Bu dönemde çıkartılan gazetelerde direkt olarak İslam Birliği ile ilgili yayınlar olmamakla birlikte Müslümanların yaşadığı coğrafyaya yapılan yardımlar eğitim, sağlık, tebrikler yayınlanırdı(Akto,2017).

II. Abdülhamid, basını bir propaganda aracı olarak etkin bir şekilde kullandı. Takvim-i Vekayi ve Ceride-i Havadis gibi gazeteler, Panislamist fikirleri yaymak için kullanıldı (Göçek, 1987). Osmanlı, İngilizce, Fransızca ve Arapça broşürler hazırlayarak dünya Müslümanlarına halifelüğün önemini anlatmaya çalıştı.

İkdam gazetesinde yer alan habere göre, İslam Halifesi olarak Sultan II. Abdülhamid Trablusgarp Vilayetinde bir ilkokul yaptırmıştır. Yapılan bu okulda eğitim gören fakir çocukları himayesine aldığını belirterek çocuklara birer Kur'an-ı Kerim hediye edilmiştir (Akto,2016).

SONUÇ

II. Abdülhamid dönemi Osmanlı Devleti'nin siyasi, ekonomik ve sosyal açıdan en sıkıntılı olduğu dönemlerden biridir. Bu dönemde toprak kayıplarına bağlı olarak başta başkent İstanbul olmak üzere ülkenin tamamında nüfus artışı olmuştur.

Siyasi anlamda bakıldığında; II. Abdülhamid'in tahta geçtiği yıllarda azınlık grupların bağımsızlık mücadelesi Avrupalı devletler tarafından desteklenmesi Osmanlı Devleti'nde ciddi sıkıntılara neden olmuştu. Osmanlı Devleti dışta Rusya Devleti ile mücadele ederken ülke içinde Azınlıkların bağımsızlık sorunlarıyla mücadele ediyordu. Dış borç yükü, gelir- gider dengesizlikleri bulunuyordu. Osmanlı Devleti Tanzimat sonrası çıkacak ayaklanmaları önlemek amacıyla birçok reform ve politikalar uygulanmıştır. Ekonomik alanda çeşitli yapılarak ülke ekonomisi kalkındırılmaya çalışılmıştır. Osmanlı ekonomisinin temellerini oluşturan ziraat modernleştirilmiş, ürün artışı ve çeşitlendirme yapılmıştı, Üreticiye kredi, vergi düşürülmesi gibi teşvikler sağlanarak üretim artışı desteklenmiştir.

Deri, cam, gıda sanayisinde çeşitli fabrikalar kurularak sanayi alanında reformlar yapılmıştır. Ulaşım ve altyapı alanında da çeşitli reformlar yapılmıştır. Hicaz Demiryolu sadece stratejik bakımdan ulaştırma anlamında da Osmanlı Devleti'ne büyük bir hizmet olmuştur.

II. Abdülhamid Döneminde içte ve dışta yaşanan sorunlar çözülmeye çalışılırken İslam Birliğinin önemi sebebiyle çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Müslüman ülkelerin bir arada olmasının Avrupa Devletleri karşısında bir güç oluşturacağı aşikardı. 19. Yüzyıldan itibaren İslam Birliği fikri altında Müslüman kültür ve kimliğinin yaygınlaştığı görülüyordu. İslam Birliği politikasını hayata maksadıyla çeşitli politikalar uygulanmıştır. Halifelik unvanıyla beraber Osmanlı Halifesinin Müslümanlar üzerindeki otoritesi artmıştır. Bu sayede Çin'e kadar Müslüman halk üzerinde egemenliğini artırmış bulunuyordu. İslam Birliğinin bir diğer uygulama aracı ise eğitim olmuştur. Medreseler ve modern okullar kurulmuştur. Kitaplar , dergiler basılarak toplumun eğitim seviyesi artırılmıştır. Ülkenin her yerine okullar açılarak eğitim yaygınlaştırılmaya çalışılmıştır. Hicaz Demiryolu Projesi de İslam birliği için önemli bir mihenk taşı olmuştur. Osmanlı Devleti'nin kutsal topraklara olan bu projesi II. Abdülhamid'in İslam Birliği politikasına önemli katkılar sağlamıştır. İslam Birliği Politikasının hayat geçirilmeye çalışılırken Halifelik makamının gücü kullanılarak İslam Dünyasında birlik beraberlik sağlanmış ve dış ilişkilere olumlu yansımıştır. Eğitim kültür politikalarında uygulanan araçlarla Müslüman nüfusun eğitim seviyesi artırılmıştır. Eğitim seviyesinin artırılması ve İslamiyet bilincinin artırmasına yönelik uygulamalar Müslüman dünyasını manevi açıdan güçlendirmiştir. Basın yayın faaliyetler, Osmanlı Devleti'nin Müslüman ülkelere yardımları, eğitim faaliyetlerine destekleri basında gazetelerde yer verilerek Müslüman Dünyasının birliğini göstermek amaçlanmıştır. İslam Birliği Politikası kapsamında uygulanan politikalar başarılı olmuş hem İslam Dünyasında güçlü bir birlik oluşmuş hem de Avrupalı Devletlere karşı İslam Birliği'nin gücü gösterilmişti.

KAYNAKÇA

Akar, Şevket Kamil, (1998), 1876-1908 Mali Yılı Bütçelerine Göre Abdülhamid Dönemi Maliye Politikası, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul.

Akto, Veysel(2017). Sultan II. Abdülhamid Döneminde İktidam Gazetesi ve İslamcılık, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi,2017, Kahramanmaraş Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Aydın, M. (2015). Hicaz Demiryolu ve Osmanlı'nın Stratejik Hedefleri. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Yayınları.

Behar, Cem (1996), Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye' nin Nüfusu, Ankara: Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü.

Çakır, S. (1998). Abdülhamid'in Panislamizm Politikası. İstanbul: İletişim Yayınları.

Çetinsaya, Gökhan(1999), İsmi Olup Cismi Olmayan Kuvvet :II. Abdülhamid Dönemi Pan-İslamizm Politikası Üzerine Bir Deneme, Osmanlı Ansiklopedisi, C:2,

Deringil, S. (1998). The Well-Protected Domains: Ideology and the Legitimation of Power in the Ottoman Empire, 1876-1909. London: I.B. Tauris.

Duman, M. (2020). Hicaz Demiryolu'nun İslam Dünyasındaki Yansımaları. Türk Tarih Dergisi, 58(2), 123-136.

Erhan, Çağrı, (1999). XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Yabancı Gazetecilere Nişan Verme ve Maaş Bağlama Politikası,XIII. Türk Tarih Kongresi.

Esposito, J. L. (1998). Islam and Politics. Syracuse University Press
Georgeon,Francois, (1999) II. Abdulhamid, Osmanlı Ansiklopedisi, Cilt' 2,270-296

Göçek, F. M. (1987). East Encounters West: France and the Ottoman Empire in the Eighteenth Century. Oxford University Press.

Hanioğlu, M. Ş. (2008). A Brief History of the Late Ottoman Empire. Princeton University Press.

Kara, A. (2019). Hicaz Demiryolu: Bir İslam Dayanışması Örneği. Ankara: İslam Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.

Karpat, K. H. (1985). *The Politicization of Islam: Reconstructing Identity, State, Faith, and Community in the Late Ottoman State*. Oxford University Press.

Karpat, K. H. (2001). *The Politicization of Islam: Reconstructing Identity, State, Faith, and Community in the Late Ottoman State*. Oxford University Press.

Kösebalaban, H. (2011). *Turkish Foreign Policy: Islam, Nationalism, and Globalization*. Palgrave Macmillan.

Lee, Hee Soo (1999) II. Abdülhamid ve Doğu Asyadaki Pan- İslamist Siyaseti, Osmanlı Ansiklopedisi, C. 2. Ankara:Yeni Türkiye Yayınları.

McCarthy, J. (1995). *The Ottoman Turks: An Introductory History to 1923*. Longman.

Shaw, S. J., & Shaw, E. K.(1977). *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey: Volume II*. Cambridge University Press.

Sertoğlu, Mithat' (1966).İstanbul',İstanbul Ansiklopedisi.

Tabakoğlu,A.(2011). Sultan II. Abdülhamid Dönemi Ekonomisi, Devr-i Hamid Sultan II.Abdülhamid, Kayseri : Erciyes Üniversitesi.

Tabakoğlu, A.(2010). Türkiye İktisat Tarihi, İstanbul:Dergah Yayınları

Quatatert, Donald (2005) *Ottoman Empire*, Cambridge University Press

Zürcher, E. J. (2004). *Turkey: A Modern History*. I.B. Tauris.

Uçarol, Rifat , *Siyasi tarih* (1987),İstanbul : Harp Akademileri Komutanlığı.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1988), *Osmanlı Tarihi*, Ankara :Türk Tarihi Kurumu Yayınları.